

KAFKAS SAVAŞININ MUKADDİMESİ

“Galiba iş ta başından yanlıştı.”
Kafkas savaşının tanığı,
Dekabrist A.Rozen, 1850’li yıllar.

I

Rus ordularının Dağıstan’a ilk seferleri – Kazak akınlarını tesbit etmek mümkün değil, hem bu olgu başka bir bahis – daha XVI-XVII. yüzyıllara dayanır. 1594 yılında Voyvoda Hvorostin’in seferi gerçekleşti. Bu sefer, Kafkasya’nın derinliklerine XIX. yüzyılda yapılan pek çok akın için garip bir model oldu. Bu, Vorontsov’un 1845 yılındaki meşhur Dargo seferinin doğrudan paralelidir. Başarılı bir hücum, yarararak hedefe ulaşma – Hvorostin’de bu Dağıstan’ın en büyük hükümlerlerinden birinin, Tarku Şemhalinin (Şemhal: han, emir, bey-e.n.) başkenti Tarku, Vorontsov’da Şamil’in ikametgahı Dargo’dur. Kaleye başarılı bir hücum ve kalenin zaptından sonrası tam bir çıkmazdır: Feci şekilde fazla yayılmış ve ıaşesi sağlanmamış iletişim şartlarında, ele geçirilmiş yerlerin uzun süre elde tutulmasının hiçbir şekilde mümkün olmaması, gıda yetersizliği, hastalıklar, düşman tarafından kuşatılma. Ardından, tek çıkış yolu olarak geri çekilme... Ve asıl felaket işte o zaman başlıyor. Hvorostin çekilme sırasında müfrezesinin dörtte üçünü, Vorontsov yaklaşık yarısını yitirdi. Bu kadar kurban pahasına kazanılan her şey kaybedilmişti.

Hvorostin seferinin bahanesi Gürcistan’la ittifaktı. Çar Fedor İoannoviç (ya da Fedor İvanoviç, 1584-1598 yılları arasında hüküm sürmüş Rus çarı-e.n.) kendisine “İver arazisinin, Gürcü krallarının ve Kabartay toprağının, Çerkes ve dağlı prenslerin hükümdarı” ünvanını vermişti. Bu, tabii ki tamamen sembolik bir formül idi, ama belli bir eğilimi ifade ediyordu.

O dönemin devlet bilinci – yalnızca Rusya’nın da değil – tartışmasız bir nimet olarak toprakların genişletilmesini ima ediyordu.

Dağıstan’a bir sonraki sefer Godunov zamanında, 1604 yılında oldu. Senaryo trajik şekilde benzer idi. Moskova voyvodaları -Buturlin ve Pleşçeyev- çok iyi bildikleri Hvorostin seferinden, hayret edilecek şekilde, hiç ders çıkarmamışlardı. Hücumla Tarku’yi aldılar, kale yapılarını yıktılar, ardından da iase sorunları nedeniyle ordunun bir kısmı Astrahan’a gitti, diğer kısmı da kendisini, kat kat üstün bir düşman tarafından kuşatılmış halde buldu. Görüşmeler, onurlu bir geri çekilme, Şemhalin anlaşmaya ihlali ve tüm müfrezenin voyvodalarla birlikte kahramanca ölmesi... Benzer bir model Petro’nun Prut seferinde uygulandı. Ve XIX. yüzyılda Kafkas savaşında defalarca.

Moskova voyvodalarının, tüm şartların kendilerine karşı olduğu - bölge halkının, iklimin, sağlam iase yollarının namevcut oluşu – bir düşman toprağının derinliklerinde nasıl yerleşmeye çalıştıkları anlaşılır gibi değil. Bu, akın kurallarına göre yapılmayan bir akındı.

Akın – tamamen anlamlı ve makbul bir savaş hareketi biçimi – hedefe doğru süratli bir yarmayı, somut bir amacın gerçekleştirilmesini: ganimet elde etmeyi, düşmanın tahkimatının ve insan gücünün imha edilmesini, düşmanın moralinin bozulmasını ve aynı şekilde süratle geri çekilmeyi öngörür. Kafkasya’daki Rus orduları ta baştan beri, savaş sahnesinin karakterine uygun bir rasyonel taktik geliştiremediler.

İvan Mihailoviç Buturlin gibi, Kırım Tatarlarıyla, Litvanyalılarla, İsveçlilerle savaşmış -hem de başarılı şekilde- yaşlı ve tecrübeli bir voyvodaya, iki buçuk asır sonra felaketle sonuçlanan Dargo seferi katılımcılarından birinin, diğer bir yaşlı ve tecrübeli Generale, Kont Mihail Semyonoviç Vorontsov’a sorduğu sorular sorulabilirdi:

“Neden bütün bir hafta boyunca Dargo’da kalındı? Herhangi bir amaç var mıydı, veya bu sadece amaçsız bir hantallık, hiçbir şeyle telafi edilemeyecek, düzeltilemeyecek stratejik bir hata mıydı? İşte cevabı zor sorular. Dargo’ya girdiğimiz sırada, yaralıların sayısı, onlara temin edebileceğimiz korumayla kıyaslandığında fazla değildi, ayrıca birliklerimizin savaşçı ruhu yüksekti...”

Her iki durumda da mesele tam da stratejik hedefin açık olmamasıydı. İşte bu muğlaklık, belirsizlik, ağır başarısızlıkların ana sebebi olarak, onyıllar boyunca Rus ordusuna refakat etti.

Dargo seferinden özel olarak bahsetmek lazım. Bu, Kafkas savaşı için muazzam önemde, meşum problemlerin yoğunlaştığı bir olaydır. Burada önemli olan kusurlu geleneğin kaynağının gösterilmesidir .

Bir sonraki etap -yüz onsekiz yıl sonra- Petro'nun İran seferi idi, ve bu ütöpik de olsa geniş ve tutarlı bir fetih programının mütemmim cüzü idi.

Petro için Kafkasya hiç de asıl amaç değildi. Onun amacı Doğu idi: Buhara, Hindistan, muhtemel neticelerini aşırı şekilde idealize ettiği doğu ticareti. Bütün pragmatikliğine rağmen Petro'nun planlarında fikirler ağır basıyordu. Öncelikle, ülkenin reel imkanlarıyla orantısız bir imparatorluk kurma fikri. Petro'nun kafasında Hazar seferi galiba, onlu yılların başından itibaren, Poltava'dan sonra gelişmeye başlamıştı. Prut fiyaskosu Karadeniz'e çıkış çabasını uzun bir süre için gündemden düşürmüştü. Petro dikkatini doğudaki sol kanada, Hazar'a çevirdi. Volinskiy İran'a görünüşte bir elçi, gerçekte ise bir ajan olarak gönderilmişti. Volinskiy 1719 yılının başında döndü, imparatora raporunu verdi ve ondan yakında yeni bir savaşın başlayacağını gösteren bir talimat aldı. Petro 1720 yılı Eylülünde, Astrahan'dan İran'a hareket etmesi talimatıyla yüzbaşı Aleksey Baskakov'u Volinskiy'e yolladı:

“1) Yolların keşfi amacıyla Terek'ten Şemahi'ye kadar karadan gidilsin: ordunun geçişi için, su, at yemi vesaire bakımından uygun mudur? 2) Şemahi'den Apşeron'a kadar ve oradan da Gilan'a kadar aynı konulara bakılsın ve keza Kura nehri hakkında bilgi toplansın. 3) Oranın durumu ve diğer ahvali etrafıca gözlemlensin ve bilgi toplansın ve bütün bu işler tamamen gizli yapılsın”

Hem Hazar'a dökülen Kura nehrinin ağzı ve hem de Gilan, Bakü'nün bir hayli güneyine düşer. Petro Pers topraklarının kalbine doğru uzun bir sefer hazırlıyordu, ve orada daha sonraki ilerleme için bir köprübaşı kurmayı umut ediyordu.

Bu planların değerlendirilmesi, askeri ve ekonomik açıdan gerçekçi olup olmadığı, Rusya için anlık veya genel olarak anlamlandırılması, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu konudan sadece şu nedenden dolayı bahsediyorum ki, Hazar üzerinden Hindistan'a çıkışla ilgili bu devasa plan, kaçınılmaz olarak Rusya'nın Gürcistan ve Kafkasya ile karşılıklı ilişkilerini aynı düğümde birleştiriyordu.

Daha önce tamamen bir periferik askeri-siyasi problem olan şey, çözülmeyeceği takdirde fethin geleceğini sağlama almanın mümkün olmadığı güncel bir problem haline gelmişti.

Petro orduyu Hazar'a paralel olarak kısmen su üzerinden, kısmen de – süvariye- karadan sevk etmeyi düşünüyordu. Ama bu durumda, savaşçı ve hiçbir anlaşmaya riayet etmeyen halklarıyla Kafkasya, Rus ordusunun sağ kanadı üzerinde asılı duruyordu. Zaten çok fazla yayılmış ve güvenilmez iletişim sistemi, bizzatihi Rusya sahasından devamlı tehdit altında kalıyor, iletişimin güvenliği ise sefer grubu için bir hayat memet meselesi oluyordu. Bu durumu şanssız Prut seferi tam olarak teyit etmişti.

Bu endişelerin teyid edilmesi uzun sürmedi. Brigadir (XVIII. yüzyılda Rus ordusunda albayın üzerinde bir rütbe.-ç.n.) Veterani'nin Rus müfrezesi bir dar boğazda saldırıya uğradı ve ciddi kayıp verdi. Buna cevap olarak bir cezalandırma seferi düzenlenerek Rusların Andreyevskaya köyü adını verdikleri büyük Enderi köyü yok edildi. Yani gelecekteki karşılıklı ilişkilerin modeli anında kurulmuştu: istila -karşı akın- cezalandırma hareketi -yeni bir cezalandırma hareketini tahrik eden infial ve intikam duygusu, mecburi itaat- yeni bir akın, ve bu böyle devam eder.

Petro Kafkasya'yı kontrol etmek için Gürcistan'la ittifakın önemini daha o tarihte anlamıştı. Volinskiy, veliaht Vahtang'la Gürcistan'a Rus askeri sevk edilmesi konusunda müzakereler yaptı.

Petro'nun İran seferi uluslararası kombinasyonlar dolayısıyla planlanan şekilde gelişmedi, ama Hazara sahilinde dağlılar için iş bununla bitmedi. Petro, Don Kazakları atamanı (reisi) Krasnoşçekov'a bin Kazak ve kırk bin Kalmukla, Rus birliklerine saldıranları cezalandırması talimatını verdi. Bu talimat Don Kazakları ve Kalmuklar tarafından acımasız bir şevkle yerine getirildi. Böylesi durumlarda suçluyu suçsuzdan ayırma zahmetine girilmezdi. Ertesi yıl General Matyuşkin düzenli birliklerle aynı cezalandırmayı tekrarladı.

Kafkas savaşının mukaddimesi böyle idi.

Durumun dramatikliği ve çözümsüzlüğü şurada idi ki, bizzatihi Kafkasya -özellikle kolonizasyona müsait olmayan dağlık kısmı -karşılıklı ilişkilerin bütün aşamaları süresince aslında Rusya'ya lazım değildi.

Kafkasya, kendisini teğet geçen bir hareketi ağır şekilde engelleyen bir tali husustu. Petro zamanından beri Kafkasya, Türklerle veya Perslerle savaşırken Rus ordusunun kanadına veya gerisine her an bir saldırının

yöneltilebileceği bir köprübaşı olarak telakki ediliyordu. Daha sonra, Kafkasya, ilhak edilen Gürcistanla gerekli ulaşım için bir engel oldu.

Rusya'nın ihtiyaç duyduğu şey, -prensip- imparatorluk bünyesine sıkıca dahil edilmesi şart olmayan, müttefik, sadık, barışçı bir Kafkasya idi, ama halkının psikolojik tabiatı, gelenekleri, adetleri, dini tasavvurları ve nihayet ekonomik ihtiyaçları dolayısıyla Kafkasya böyle olamadı.

Petro zamanında Rusya ve dağlı toplulukların -Rusların asıl düşmanları, hanlıklar değil, tam da bunlardı- anlaşabilmesi pek muhtemel olmamakla birlikte, bu gene de mümkündü. Ama ancak Rusya yalnızca sadakatle yetinseydi. Petro zamanından itibaren XVIII. yüzyılın sonuna kadar Rusya'da tamamen hiyerarşik bir dünya tasavvuruna dayanan bir emperyal devlet doktrini oluşmuştu. Daha alt seviyedekilerle ortaklığa izin vermemen, yeni toprakları ve halkları yekpare bir sisteme mutlak olarak dahil etmeyi öneren bir doktrin.

Bu bir kapris veya müstebitlik değildi. Önüne geçilmez bir psikolojik ihtiyaçtı. Kafkasya ihtilafında her iki tarafta da uzlaşmanın yan etkileri birikince, uzlaşma prensip itibarıyla mümkün olmuyordu.

Bu, akraba ve Avrupa medeniyetine dahil Polonya ile bile mümkün olmadı. I.Aleksandr Polonya ile federasyonu hatırlacak şekilde bir ilişki kurmaya çalıştığı zaman ne olduğunu hepimiz biliyoruz.

Sibirya'da Kafkasya ve Polonya problemleri üzerine düşünen Lunin, yeni toprakları imparatorluk bünyesine organik olarak dahil etme çabasının hem Batının ovalarında ve hem de Doğunun dağlarında başarısızlıkla sonuçlandığını iddia ediyordu. Bu, yayılcılığın nesnesi olanların milli-psikolojik geleneklerini hesaba katamamaktan ve katmak istenilmemesinden kaynaklanıyordu.

Hem Gürcistan'ın ilhakı ve hem de bu ilhaktan sonra oluşan tüm Kafkasya ahvali, bütün bunlar bir çağın dönüm noktasının bariz işaretlerini taşıyordu: bu topraklarda Rus XVIII. yüzyılı, XIX. yüzyılla yüzyüze geliyordu.

II

XVIII. yüzyıl hayırseverliği tanımıyordu. Katerina, Orlov, Patemkin, devletin reel imkanlarını hiç hesaba katmayan çok kararlı hayalcilerdi. Güneyde yeni toprakların fethi, ekonomik anlamda bu imkanları bariz şekilde aşıyordu. Askeri masrafların karşılanması için karşılıksız banknot basımı,

dolayısıyla da enflasyon, devlet borçları vesaire buradan başladı. Ama onlar bile Gürcistan'ı imparatorluğun mütemmim cüzü yapmak ve böylelikle tüm bölgenin sorumluluğunu üzerine almak niyetinde değillerdi. Ve bu, imparatorluğun doğuya doğru genişlemesi, Hindistan'a çıkış, Katerina'nın en takıntılı fikirlerinden biri olduğu halde böyleydi. Gürcistan bu harekette fevkalade önemli bir köprübaşı idi. Bir Gürcü olan Prens Avalov, "Gürcistan'ın Rusya'ya İlhakı"(ikinci baskı, 1906.) başlıklı araştırmasının önsözünde şöyle yazıyordu:

"Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı birinci derece önemde siyasi bir olaydır. İşte bu ilhaktan itibaren Rusya, kendisini belki de Pers körfezine götürececek yola girmiştir."⁴⁰

Konuya fevkalade hakim birisi olarak, eğilimin tam da böyle olduğunu düşünüyordu.

Kısaca mesele şöyle idi. Gürcistan kritik anlarda himaye ve askeri yardım için defalarca Rusya'ya başvurmuştu. Ve hiçbir zaman bu yardımı alamamıştı. Nihayet, 1783 yılında Gürcistan ve Rusya arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma Gürcistanı imparatorluğun bir parçası değil, Rusya tacının bir vassalı (vassal: tebaa, tabi olan, bağımlı-e.n.) ilan ediyordu. Bu anlaşmanın çok önemli bir tarafı, Gürcistan'ın Türkiye ve İran ile vassallık ilişkilerini koparmayı taahhüt etmesidir. İran daha günceldi.

Bu anlaşmanın imzalanması İran için olduğu kadar Gürcistan sınırlarındaki Türk hükümlerleri, özellikle de İran taraftarı Dağıstan hanlıkları için de açık bir provokasyondur.

Rusya Tiflis'e iki tabur piyade sevk etti. Bu daha ziyade sembolik bir jestti. Her halükarda Gürcistan Avar hanı Ömer'in çok acımasız bir akınına maruz kaldığında, Rus taburları onu koruyamadı. Çok garip bir durum meydana gelmişti. Anlaşılan Petersburg'da Gürcistan'a reel bir yardımda bulunamayacaklarını anlamışlardı. 1787 yılında, ikinci Türk savaşının başlangıcından hemen sonra Rus müfrezesi kumandanı Albay Burnaşev birliklerini Gürcistan sınırları dışına, Kafkas hattına çekmesi talimatını aldı. Bu talimatta, imzalanan anlaşmanın rasyonel olmadığı fiili olarak itiraf ediliyordu. Rus birliklerinin çekilişi, Gürcistan Kralı II. İrakli'ın "Sadece Rus birliklerinin ülkede bulunuşu yüzünden bozduğu eski ittifaklarını yeni-

⁴⁰ Avalov. Prisoedinenie Gruzii k Rossii.SPb.,1906.S.III.

leyerek kendini daha iyi emniyete alabileceği” mazeretiyle açıklanıyordu. Yani, İrakli’ye İran’ın himayesi altına girmesi öneriliyordu. Bu keyfiyet, anlaşılan Potemkin’in o sırada şahlık tahtının namzetleriyle kendi oyununu oynamasıyla izah ediliyordu, Dağıstan’daki durum ise, Rusya için namüsa- it bir hale gelmişti.

Gürcistan’ın kendini Rusya’nın askeri himayesine terk etme çabası ona pahalıya mal oldu. Zavallı İrakli, anlaşmanın şartlarına uysun ve hiç olmazsa o iki taburu geri yollasın diye İmparatoriçe Katerina’ya defalarca başvurdu, ama nafi. İrakli’ye yardım etme kararı ancak 4 Eylül 1795 te alındı, karar Kafkas hattı kumandanı General Gudoviç’in eline 4 Eylül 1795 tarihinde ulaştı, şahlık tahtını ele geçirmiş olan Ali-Muhamed Han ise 12 Eylül’de Tiflis’i zapt edip yağmaladı ve tahrip etti.

Petersburg’da Gürcistan ile nasıl kötü bir şaka yaptıklarının pekala farkında olduklarını söylemek lazım. 1801 yılında, Devlet konseyi Aleksandr’ın talimatıyla Gürcistan meselesini bir daha ele aldığı zaman, otu- rum protokolüne şu kayıt düşüldü :“Rusya’nın Gürcistan’a 1783 yılında sağladığı himaye bu zavallı ülkeyi felakete sürüklemiş, tamamen bitap dü- şürmüştür.”

Ama Kral İrakli 1783 anlaşmasına sıkıca uyuyor ve İran’ın tüm barış tekliflerini reddediyordu.

Katerina için, Gürcistan’la oynanan oyun, onun doğu ve Akdeniz havzasıyla ilgili devasa planlarıyla alakalıydı. Solovyov’un “İstoriya (ta- rih-ç.n.)”’sının yirmi sekizinci cildinde imparatoriçenin stratejik meseleleri tartışmak için teşkil ettiği Konseyin oturumu ile ilgili çok güzel malzemeler vardır. Orada tüm Ortodoksları -hem Slavları, hem de Gürcüleri – Türk- lere karşı kışkırtma kararı alınmıştı. Böylelikle Türkiye ile gelecekte yapı- lacak bir savaş, Müslümanlara karşı bir Haçlı Seferi biçimi alıyordu ve Os- manlı İmparatorluğu’nu yıkmalı ve Doğu’yu Rusların eline terk etmeliydi. Gürcistan’ın ilhaki, bu ütopyanın Kafkas savaşını doğuran ilk adımı oldu.

Durumun acıklı tarafı şu idi ki, ikinci dereceden bir tali problem, ana problemin çözülememesi sebebiyle asıl amaç haline gelmişti.

Rusya ve Gürcistan’ın karşılıklı ilişkilerinin reel çerçevesi Pavel (Pavel Petroviç. I.Pavel diye de bilinen, 1796-1801 yılları arasında hüküm sür- müş Rusya imparatoru/çarı-e.n.) zamanında çizildi. Ama onun da kendi dramatik özellikleri vardı. İrakli’nin halefi XII. Georgiy, 1799 Eylülünde

Petersburg'a gönderilen elçilere ölüm döşeğinde şu talimatı veriyordu:

“Krallığımı ve mülkümü mutlak şekilde ve Hristiyan adaletine göre teslim edin, Rus imparatorluk tacının himayesi altında bırakmayın, Gürcistan krallığı Rusya İmparatorluğunda diğer Rusya vilayetleriyle aynı haklara sahip olacak şekilde tam hakimiyetine ve ihtimamına teslim edin.”

Georgiy'nin Pavel'den tek ricası şuydu:

“Krallık onurunun ailemden alınmayacağını, atalarım zamanında olduğu gibi sülaleden sülaleye geçeceğini vaad eden yazılı bir irade-i seniye ile beni ümitvar kılmıştır.”

Yani Gürcü kralı, Rusya imparatorunun miras yoluyla el değiştiren naibi haline geliyordu.

Bu, Gürcistan'ı tamamen Rusya'nın bünyesine katma çabası somut durumla çok rahat açıklanabilir.

Aslında Gürcü iç siyaseti bizim için ikinci derecededir. Eğer Kafkas savaşının klasik dönemi Gürcistan'dan başlamış olmasaydı ve Kafkas hattını değil, Gürcistan'ı köprübaşı olarak kullanan Prens Tsitsianov'un icraatı gelecek birkaç on yıl için savaşın mantığını tayin etmemiş olsaydı, bu konu üzerinde bu kadar ayrıntılı durmayabilirdik. Bundan başka, Petersburg'un Gürcistan'la ilişkiler için seçtiği metot, XIX. yüzyılda Kafkasya ile ilişkilerin modeli oldu.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Gürcistan, Rusya'yı münhasıran İran'a ve daha ötesine ilerlemek için bir üs olarak ilgilendiriyordu. Petersburg'un Tiflis'e karşı bu gel-gitlerini doğu planlarına bağlı olarak gayet açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Zaten Kafkasya ile de aynı şey oldu. Kafkasya'nın müstakil olarak fethin nesnesi olmasında tarihi bir yanlışlık var. İşte tam da bu nedenle bu fethin ideolojisini kurmak bu kadar zor oldu.

Rusya'nın hiç beklemediği bir şekilde altmış yıllık zorlu bir savaşa sürüklenmesinin sebeplerini anlamaya çalışırken, Petersburg'un Gürcü ve Kafkas topraklarını siyasi olarak idare ediş methodology, Londra'nın Hindistan'da kullandığı metodu kıyaslamakta fayda var. Denebilir ki o da fetih, bu da fetih. Lakin prensip itibarıyla çok önemli bir fark vardı. İngiltere, hakimiyeti altındaki topraklarda iktidarın önemli bir kısmını yerel hükümlerana bırakıyordu. Şüphesiz bunlar İngiliz temsilcilerin kontrolü altındaydılar, prensliklerde İngiliz askerleri veya İngiliz subaylarının komu-

tası altında sipaylar (sipay: Hindistan'da İngilizlerin yerel halktan topladığı askerlere verilen ad. -ç.n.) bulunuyordu. Ama mahalli iktidar sistemi ortadan kaldırılmamıştı ve çok yavaş dönüştürülüyordu. Aynı şekilde İngiltere mahalli kültlere de dokunmamıştı. Bildiğimiz gibi bu keyfiyet metropolü, kanlı isyanlar da dahil olmak üzere birçok musibetten kurtaramamıştı, ama tam da bu metot sayesinde bir avuç İngilizin metropolün nüfusunu kat be kat aşan bir nüfusa sahip koskoca bir alt kıtayı kısa süre içinde kontrolleri altına almasını mümkün kılmişti.

Rusya'nın fetih bilinci prensip itibarıyla farklı idi. Bu bilinç, elde edilen toprakların yekvücut bir düzenli sisteme sıkıca dahil edilmesi çabası üzerine kurulmuştu. Petro'nun yerleştirdiği bu prensip sonraki bir buçuk asır boyunca temel prensip oldu. Hal böyle olunca, sürecin organik yapısı tamamen gözardı ediliyordu. Tabii ki, bu prensibi ideal bir şekilde tutarlı olarak uygulamayı mutlakiyet Petersburg'u bile göze alamamıştı, zaman zaman manevralar da yapıldı. Bu manevralara başvurmak zorunda kalınması, karışıklıklar ve isyanlar dolayısıyladır. Bu metodun kapanış merasimi, o zamana kadar yürürlükte olan tüm Gürcü yasalarını -"Kral Vahtang Kanunları"- bir hamlede ilga edip birkaç ay içerisinde Rus mevzuatı temelinde yenilerini yazan senatör Gan'ın 1830 ların sonuyla 1840 ların başındaki reformlarıyla oldu. Geleneksel hukuka dayanan dünya görüşünün, tamamen biçimsel bir hukuk sistemiyle çatışması bir hukuki felçle sonuçlandı. Neticede Nikolay, Gan'ın tüm yeniliklerini iptal etmek zorunda kaldı. Ama bu her durumda son çare idi. Fakat temelinin atılması tam da Gürcistan'ın ilhakı döneminde oldu. Tabii ki bu eğilim Petro döneminde de göze çarpıyordu ama, ahval ve şartlar dolayısıyla gerçekleştirilemedi.

Pavel, 18 Ekim 1800 tarihinde imzaladığı manifesto ile Georgiy'in ricasını kabul ettiğini ilan etti. Manifestoda şöyle bir pasaj vardı:

"Ve bu imparator kelimıyla Gürcistan krallığının devletimize ebediyen ilhakından sonra, Gürcistan krallığı ve onun tüm vilayetlerindeki yeni ve aziz vatandaşlarımızın yasal olarak sahip oldukları tüm haklara, imtiyazlara ve mülkiyetlerine dokunulmayacağı gibi, şu andan itibaren söz konusu bölgelerdeki her halk tabakasının, Rusya'nın kadim tebaalarına ahfadımızın ve bizim bahsettiğimiz ve himayemiz altında keyfini tattıkları tüm haklardan, hürriyetlerden, menfaatlerden ve imtiyazlardan da aynı şekilde yararlanacaklarını ilan etmiş bulunuyoruz."

Pavel, ölüm döşegindeki kral Georgiy'e halef olarak veliaht David'i tayin etti.

Bu arada, Pavel ve dış politikaya nezaret eden Rostopçin arasında, Gürcü tahtının halefini, kral ünvanını sadece şeklen muhafaza ederek Gürcistan general – valisi (Çarlık Rusyasında bir bölgenin en yüksek askeri-idari yönetim makamı.- ç.n.) yapmak şeklinde sessiz bir mutabakata varılmıştı. Gürcistan, Gürcistan krallığı olarak adlandırılacaktı ama, sıradan bir Rus vilayeti statüsüne sahip olacaktı. Eşzamanlı olarak Rus hükümeti, Gürcü kral ailesi üyeleri arasındaki kaçınılmaz çekişmeleri önlemek için bütün veliahtları ve kız kardeşlerini Rusya'ya sürgüne gönderme kararı aldı. Bu, tabii ki başlangıçtaki anlaşmaların kaba bir ihlaliydi. Gürcü krallık ailesi ve aristokrasisi, Rusya'nın Gürcistan'ı tamamen yutmasına asla razı değildi. Bunların çoğunun kastettiği etkili bir himaye idi. Olayların aldığı bu yeni istikamet Gürcü prensleri ve asillerine gayet belirsiz bir gelecek vaat ediyordu. Gürcistan'a gelen Rus subay ve memurlarının fethedilen bir ülkedeymiş gibi davranmaları tehlike duygusunu daha da katmerlendiriyordu.

III

Kral Georgiy öldü. İmparator Pavel öldürüldü. Ve sorunun nihai çözümü meselesi Aleksandr'a miras kaldı. Burada da oldukça ilginç bir durum hasıl oldu. Daha 11 Nisan 1801 tarihinde Devlet konseyi, Gürcistan meselesini hararetle bir şekilde tartışıyordu.

O sırada Rusya'da imparatorun görüşlerine itibar ettiği iki danışma organı vardı: Devlet Konseyi ve Aleksandr'ın genç dostlarından oluşan gayri resmi komite: Koçubey, Stroganov, Çartoriyskiy ve Novosiltsev. Koçubey Devlet konseyi üyesiydi, ve orada Gürcistan'ın Rusya bünyesine dahil edilmesine kati olarak itiraz eden “genç dostların” ortak görüşünü beyan etti. Azınlıkta kaldı. Platon Zubov'un görüşü hakim geldi. Bu anlaşılır bir şeydi. Devlet konseyi genellikle “Katerina şahinlerinden” oluşmuştu. Bunlar için imparatorluğun mümkün olduğunca genişlemesi en doğal bir süreçti ve bunlar hala muhteşem bir devrin muazzam projeleri dünyasında yaşıyorlardı. “Genç dostlar” yeni bir yapının insanlarıydı ve başka tasavvurlarla yaşıyorlardı. Dış yayılcılığa değil, dahili reformlara yoğunlaşmayı tercih ediyorlardı. Burada iki asır, iki dönem bariz şekilde karşı karşıya gelmişti.

Konsej Gürcistan'ı almayı Aleksandr'a şu gerekçelerle tavsiye ediyordu:

“1) Kral ailesi fertleri arasında Goergiy İrakliyeviç'in vefatından hemen sonra ortaya çıkan uyuşmazlık, bu zayıf krallık için felaketle sonuçlanacak bir kardeş kavgası tehlikesi taşımaktadır; 2) Rusya'nın eskiden beri bu ülkeye bahşetmekte olduğu açık himaye, imparatorluğun kendi onuru için Gürcistan krallığının bir bütün olarak muhafaza edilmesini gerekli kılmaktadır; 3) Dağlı halkların keyifliğini daha kolay dizginlemek suretiyle Rus sınırlarının sükuneti temin edilecektir.”

Üstelik Devlet Konseyi, Gürcistan'da, Petersburg'dan tayin edilecek personelden oluşacak bir geçici yönetim ihdas etmeyi de gerekli görüyordu.

Son madde bizim için özellikle önemli. Devlet konseyi erkanı Gürcistan'da, dağlı kabilelere saldırı için bir köprübaşı görüyordu, ki askeri bakımdan tamamen haklı bir görüştü.

Aleksandr konsey üyelerinin teklifini reddetti ve bu meseleyi bir daha ele almalarını emretti. Savcı-General Bekleşev konsey erkanına, imparatorun “başkasının malını edinmenin haksızlık olacağı düşüncesiyle bu krallığı Rusya tabiiyetine almayı çok tiksindirici bulduğunu” nakletti. Tabii, bu bir oyundu. Söz konusu olan etik kaygılar değildi, gerçi hükümdarlığının ilk yıllarında meselelerin etik mülahazalarla değerlendirilmesi liberal Aleksandr'a has bir şeydi ama, daha sıradan meselelerde. Katerina ütopyasından uzak Aleksandr ve “genç dostları”, Gürcistan'ın yutulmasının problemleri çığ gibi büyütebileceğinin, çok net olmasa da farkındaydılar. Zaten Gürcistan'dan Rus memurlarla ilgili çok sayıda şikayet geliyordu ve orada katlanılır bir idare sistemini düzenlemek gerekiyordu. Transkafkasya'daki askeri mevcudiyetin genişletilmesinin gerekeceği ve bunun ciddi masraflar doğuracağı da açık idi.

13 Ağustos 1801 tarihinde gayrıresmi komite, münhasıran Gürcistan gündemiyle toplandı. “Genç dostlar” Gürcistan'ın ilhakına bir defa daha kararlı şekilde karşı çıktılar.

Devlet Konseyi imparatora Gürcistan'ı kabul etmesini bir defa daha ısrarla tavsiye etti. Aleksandr'ın kararsızlığı beş ay sürdü. Bir ihtilafa sürüklenme ihtimalinden başka, yasal bir kral ailesini yerinden etme mecburiyeti de kendi adını temiz tutmaya özen gösteren genç imparatoru zor durumda bırakıyordu. Devlet Konseyi, yapılan araştırmaların Gürcülerin tahtın bütün muhtemel namzetlerine antipati beslediğini söyleyerek bu kararı alma-

sını kolaylaştırmaya çalıştı. Gürcistan'da 1825 yılındaki fetret durumuna yakın bir durum hasıl olmuştu. İki veliahttan hiçbirinin tahta çıkmak için tam yetkisi yoktu. 1825 yılındaki Rusya'daki gibi her şey iki kralın, İrakli ve Georgiy'in, birbiriyle çelişen vasiyetlerine gelip dayanıyordu.

Devlet konseyinin kararında şöyle deniyordu:

“Yeni hasıl olan bütün bu ahval, konsey nezdinde Gürcistan'ın ilhalkında en ufak bir haksızlık teşkil etmediği gibi, bu durumda o ülkenin kurtuluşu, Rusya için ise bugün sınırlarını bu sayede dizginleyebileceği vahşi dağlılara ve gelecekte, İranlılar şurda dursun Türklere karşı bile korumak gibi ciddi bir fayda görmektedir...”

Böylelikle konsey üç ana argüman öne sürmüş oluyordu; İran ve Türklerden başka, özellikle Gürcü köle ticaretinin ekonomilerinde önemli bir yer teşkil ettiği Caro-Belokan Lezgileri gibi dağlıların akınlarından bizar olan din kardeşi Gürcistan'ın kurtarılması; dağlı halklara karşı mücadelede bir köprübaşı elde edilmesi; Rusya'nın Türklerle ve İranlılarla bir ihtilafı durumunda cephe gerisinin ve kanatların güvenliğinin sağlanması.

Konseyin ikinci tavsiyesinden sonra, haklı sebeplerle böyle bir kararın sonuçlarından ve Kafkasya'daki kaçınılmaz savaşın toplumun enerjisini dahil reformlardan emperyal yayılmacılığa kaydıracağından çekinen “genç dostların” direnişine rağmen Aleksandr, yürürlüğe girişyle Kafkas savaşının doğrudan doğruya tetik mekanizmasına dönüşen meşhur 12 Eylül 1801 manifestosunu yayınladı.

Olayların akışını tayin eden ikinci adım, 12 Eylül 1802 tarihinde Gürcistan ve Kafkasya orduları başkumandanlığına çok mümtaz ve nev-i şahsına münhasır bir insanın, Prens Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov'un tayini oldu.

Lakin, Tsitsianov'u tarif etmeden önce, başkumandanın Gürcistan ve Kafkasya'da hangi şartlarda çalışmak zorunda olduğunu tasavvur etmemiz gerekir.

Gürcistan'ın statüsü ile ilgili olarak Pavel döneminde alınan ve Pavel'in dışişleri bakanı Kont Rostopçin tarafından gizli belgede kayıt altına alınan karar, şimdi aleni ve resmi hale gelmişti. Gürcistan bir Rus vilayetine dönüşüyor, monarşisi ise ilga ediliyordu. Bu keyfiyet bin yıllık tarihe ve çok sağlam geleneklere sahip bu ülkenin tüm iktidar sistemini kökünden değiştiriyor ve, doğal olarak hem kral ailesinin ve hem de prenslerinki gibi

pek çok menfaate dokunuyordu. Kral ailesinin kaçınılmaz olarak bir fitne kaynağı olacağı anlaşılmıştı, ve bu nedenle, daha önce bahsedildiği gibi, tüm aileyi Rusya'ya sürgün etme kararı alındı.

Yaklaşmakta olan iktidar sistemi değişikliği -gerçi Gürcistan'da hiç kimse bunun ne kadar keskin olacağını öngörememişti- daha Pavel zamanında, Rus makamları için uzun yıllar sürecek bir huzursuzluk kaynağı doğurmuştu. Bu kaynak, kral Georgiy'in kardeşi veliaht Aleksandr İrakliyeviç'de müşahhas hale gelmişti. Aleksandr taht üzerinde hak iddia ediyordu ve bu nedenle Georgiy, büyük ihtimalle ortadan kaldırmak üzere onu yakalamaya çalışıyordu. Aleksandr dağlara, Lezgilere kaçtı, İranlılarla ittifak kurdu ve İran taraftarı dağlıları ve Gürcistan içindeki çeşitli gayrimemnunları etrafına toplayarak otuz yıl boyunca, konumuzun en maruf figürlerinden biri oldu.

Durumun ciddiyetini ve, Rus makamlarının karşı karşıya kaldığı ihtirasların şiddetini tarif etmek için sadece bir epizodu hatırlamak kafi gelecektir.

O sırada Gürcistan'da görev yapmakta olan ve kral ailesinin sürgünü operasyonuna katılan General Sergey Tuçkov, dul kraliçe Mariya'nın sürgünü sırasında cereyan eden kanlı olayları "Notlar"da ayrıntılı olarak anlatır.

"XII. Georgiy'in ikinci eşi olan otuz küsur yaşındaki bu hanım, çok hassas ve sağlığı bozuk birisi idi. Bu olaydan bir süre önce Prens Tsitsianov, Rusya'ya gitmeye ikna etsin diye General Lazarev'i defalarca ona göndermişti. Sağlığının bozukluğunu, üstelik ta sınıra kadar at sırtında seyahat etme zorunluluğunu gerekçe göstererek bu teklifi kesinlikle reddediyordu. Bir defasında General Lazarev, ona bu yolda seyahat etmeye uygun küçük bir Rus yaylısı gösterdi. Ama kraliçe bu tür bir arabada hiç seyahat etmediğini ve asla buna binmeyeceğini söyledi. Hal böyle olunca general, Gürcistan'da yaşlı kadınların kullandığı rahat ve konforlu bir sedye – Gürcüce trahterevan denilen – yapılmasını emretti. Lazarev sedyeye bizzat kendisi bindi ve kraliçenin penceresinin önüne taşınmasını emretti. Pencere önünde duraklayarak bu aracın rahatlığını övdü. General Lazarev'in bütün tekliflerinde bir nevi istihza ve saygısızlık vardı. Kraliçe bu durumu Tsitsianov'a şikayet etti ama, herhangi bir özür karşılığı gelmedi; yola çıkmayı reddetmesi, onları zor kullanmak mecburiyetinde bıraktı. Böylelikle, General Lazarev bir gece kraliçenin evini bir avcı taburuyla

kuşatarak şafak sökmeden önce yola çıkmak zorunda olduğunu, bunu, imparator Aleksandr'ın emriyle hareket eden Prens Tsitsianov adına beyan ettiğini söyledi. Bunun üzerine kraliçe şöyle cevap verdi: "Prens Tsitsianov bir zamanlar benim tebaamdı; Rusya imparatoru ne hakla bana böyle davranıyor: ne bir köle ne de bir suçluyum, üstelik gördüğünüz gibi zayıf sağlığım bu kadar uzun bir yolculuğa çıkmama izin vermiyor." General Lazarev bir sürü karşı argüman öne sürdü ama kraliçe ona "İzin verin de dinleneyim, yarın ne yapacağımıza bakarız" diye cevap verdi. General bu sözler üzerine oradan ayrıldı.

Şafakla beraber general bir sürü subayla beraber kraliçenin odasına girdi, ve onu Asyalıların kullandığı tipten çok geniş bir divanda oturur buldu. Büyük kızı ve iki kadın daha onunla birlikteydi ve hepsi büyük bir yorganın altında idi. General Lazarev onu yola çıkmaya zorlamaya başladı, kraliçe ise eski mazeretleri tekrarladı. O zaman General Lazarev evin çevresindeki galeriye çıkıp, subaylarına şu emri verdi: "üstünde oturduğu şilte ile beraber alınız." Daha divana dokunmuşlardı ki, kraliçenin, kızının ve oradaki kadınların ellerinde birer kama belirdi. Subaylar geri çekildiler, iki subay da galeriye koştu; birisi General Lazarev'e "kamalarla dövüşüyorlar", diğeri de askerlere "avcılar buraya!" diye bağırdı. Bunu duyan general "niçin avcılar?" diyerek sabahın ilk saatleri olması dolayısıyla henüz yeteri kadar aydınlık olmayan, üstelik perdeleri de indirilmiş odaya girdi. Kraliçeyi divanın yanında dururken gördü, oldukça uzun boylu olan kızı ise, yerden bir ayaktan az bir yükseklikte olan divanın üstünde ayakta duruyordu. General Lazarev'i gören kraliçe şöyle dedi: "Bana ne kadar merhametsiz davranıyorsunuz! Bakın, ne kadar hastayım. Nasıl ateşim var!" böyle diyerek sol elini uzattı. General elini tutar tutmaz sağ eliyle onu böğründen kamaladı, kamayı döndürdü ve derhal geri çıkardı. Olaydan birkaç gün önce güya eski bir Lezgi hayduttan bu silahı kullanma dersi aldığı söyleniyor. Generalin böğrünü boydan boya delmişti, kızı da büyük bir Gürcü kamasıyla kafasına vurmak istedi. Ama general duyduğu büyük acıdan dolayı eğilmiş olduğu için isabet ettiremedi ve omuz hizasının biraz altında annesinin koluna isabet etti. Kolunu ta kemiğe kadar yardı. Tuğgeneral Lazarev ancak kapıya kadar gidebildi ve yere düşerek oracıkta can verdi.

Bu olay üzerine hemen Prens Tsitsianov'a, General Prens Orbelianov'a, kumandana ve polis şefine haber verildi. Prens Tsitsianov'dan başka herkes olay yerine koştu ve kraliçe ile diğerlerini ellerinde kamalarla

eski yerlerinde durur buldu. Prens Orbelianov, kraliçeye kamayı atmasını söyledi ama o hiçbir cevap vermedi ve hiçbir şey yapmadı. O zaman son kral zamanında bu görevde olan, Gürcü elbisesi giymiş polis şefi bir Ermeni, kışlık şapkasını eline alıp kraliçenin kamasını yakaladı ve kamayı çekerken kraliçenin el ayasını birkaç yerinden yaraladı. Bundan sonra kraliçe baygın halde yere düştü; harekete geçen avcılar, dikkatlice tüfek dipçikleriyle odanın duvarına sıkıştırmak suretiyle diğer kadınları silahsızlandırıdılar. Derhal onları yola çıkarmaya giriştiler, bunun yaparken de elbiselerinin altında silah saklayıp saklamadıklarını kontrol etmeyi emretmeyi de unutmadılar. Yaylıya yerleşen genç prenses bunu görünce cebinden bir kalem açma çakısı çıkardı ve avcılara atarak müstehzi bir ifadeyle şöyle dedi: “Alınız, belki sizin için bu da tehlikelidir.”

Gürcistan’da olup bitenleri dağlarda büyük bir dikkatle takip edenler vardı; hem hükümler: hanlar, Tarku Şemhali, Karakaydak utsmiyi (utsmiy: Dağıstan’da Kaytag yöresindeki hükümlerlerin ünvanı-ç.n.) ve hem de özgür dağlı topluluklar. Gürcistan’da monarşinin yok edilmesi, doğal olarak bir ihanet ve dağlıların akibetinin bir ön örneği olarak algılanmıştı. Bu, bilhassa veliaht Aleksandr’ın aktif olarak sürdürdüğü ajitasyon için harika bir malzeme idi.

Rusya ile Kafkasya’nın karşılıklı ilişkilerinin trajik perspektifi, sürecin mahiyetinden ziyade tarafların kullandığı teknoloji ile belirleniyordu. Gürcistan için, Rusya’nın himayesine girmekten daha iyi – tüm bedellerine rağmen – bir çıkış yolu yoktu. Lakin, askeri makamların kullandığı metodların kabalığı ve sertliği, memurların taşkınlığı, toplumun tüm tabakalarını seçimin doğruluğu konusunda şüpheye sevk etti ve isyanlara kadar varan çatışmalar doğurdu.

Gürcistan’ın imparatorluk bünyesine dahil edilmesinden sonra Rusya ile yeni bölge arasındaki iletişimin güvenliğini sağlayan Kafkasya’nın rejime bağlılığı mutlak bir zorunluluk haline gelmişti. Eğer dağlılar bunun farkına varabilecek durumda olsalardı, ilişkilerde bir uzlaşma varyantı bulmak mümkün olabilirdi. Ama, kuzeydeki devin imkanları ve onun davranış mantığı hakkında en ufak bir sarıh tasavvuru olmayan Çeçen komün üyesi ve Dağıstanlı özden, Rusların birkaç sefer müfrezesini yok ederlerse, onların dağlara girme arzularını sonsuza kadar kıracaklarından emindiler. Diğer taraftan, kendileri için bir ekonomik, dinsel, askeri ve davranış tarzı

KAFKAS ATLANTİSİ

zorunluluğu olan akın uygulamasından vazgeçmek, kendi kendini yok etmekle eş anlamlıydı, öncelikle de manen.

Bu meydan okumaya karşılık veren Rus generalleri, suçluyu suçsuzdan ayırma ihtiyacı duymuyorlardı, bu ilk anahtar dönemde esnek ve rasyonel bir taktik geliştirme kabiliyetinden yoksundular, Petro döneminde doğmuş ve Katerina döneminde coşkuyla yeniden dirilmiş emperyal yayılmacılığın güçlü ivmesi, onları daha önce denenmiş topyekun bastırma metoduna yöneltiyordu.

Kafkas savaşı nihai zafere kadar önceden belirlenmişti. Genç Puşkin “Kafkas Esiri” manzumesinin hatimesinde bu çaresiz durumu romantik bir hayranlıkla şöyle tarif ediyordu:

*“Sana destan yazacağım, yiğit,
Ey Kotlyarovskiy, Kafkas’ın belası!
Nereye atıldınsa bora gibi,
Yürüyüşün, kara ölüm misali
Mahvetti, bitirdi halkları...”*

Etik değerlendirme kategorileri burada da kullanılamaz. Sezar’ı, Büyük İskender’i, Cengiz Han’ı, Timurlenk’i ve dünyayı titreten diğerlerini ve imparatorluk kuranları lanetlemek ne kadar faydasızsa, Dağlı “vahşileri”, Rus generallerini, onları metheden Puşkin’i bir şeylerle suçlamak da o kadar faydasızdır. Bu, insan doğasının başlangıçtaki eksikliklerinden şikayet etmek kadar faydasız bir şeydir.

Ancak XX. yüzyılda iki büyük savaşın devasa deneyiminden geçen Avrupa medeniyeti, devletlerarası güç kullanımına prensipte izin verilemeyeceği ve pratikte de rasyonel olmadığı tasavvuruna ulaşmıştır.

Ve ancak şimdi, - tarafların iyi niyetli olması halinde- hukuki ve etik adalete uygun reel uzlaşmalar bulabileceğimiz kriterlere sahibiz.